

A RENESZÁNSZ TUDOMÁNYÁNAK NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

Dr. Kemenes Pál

orvos, orvostörténész, társadalomorvostan szakorvos

Az európai tudomány a kereszténység tudománya a keresztény hit, világkép és gondolkodás terméke. Alapelveit a patrisztika korában munkálták ki és fektették le. Isten, a Részesítő-lét-teljesség akaratóból a teremtés aktusában a létből való részesedés révén jöttek létre a létezők. A lét lehetőségi feltétele és ontológiai alapja a megismerésnek. A valóság a létben gyökerezik amennyiben a létezők teljességét jelenti. Az igazság fogalma kizárja a létről való gondolkodásból a lehetőségi létezők körét és a létező dolgok halmazáról azt állítja, hogy az a valóság. A megismerés a valóságot tárja fel, végső soron Istent kívánja megismerni.

Az ismeretek az érzékelésből származnak és az érzéki megismerés első ismerettárgya az érzéki valóság léte. A létezőben a létet magát ismeri meg a létező és a megismerés folyamatában a lét és a létező egymást feltételezik, az érzéki megismerés a lét megismerésének útja. Az érzékszervek könnyű becsaphatósága aláássa az empirikus ismeretek valóságosságába vetett hitet ezért, a tapasztalatok igaz vagy hamis mivoltát a consensus dönti el. A consensus az ihletett közösség véleménye ami, maga az igazság. Isten transzcendens, valóság felett álló tehát, az ismeretek és a valóság viszonyának ismerője azaz, az igazság birtokosa. Krisztus mennybe menetele után a világban munkálkodó Szentlélek az igazság felől döntő közösség ihletője azaz, az ihletett közösség közvetlenül részesedik a valóságismeretből és egy ismeretről el tudja dönteni, hogy az igaz vagy sem.

Krisztus Isten-emberként való megjelenése az érzéki világban való lét értékét és értelmét igazolja azt, hogy az érzékek útján nyert ismeretek révén közelebb lehet jutni a léthez, végső fokon Istenhez.

A Szentháromság-tan az európai kultúra és azon belül a tudomány fundamentuma. A lét, a valóság, az igaz fogalma, megkerülhetetlen az európai kultúrában. Megalapozói a megismerés lehetőségességének és annak a jövőbe vetett hitnek, hogy a dolgok jobbak válnak, egyúttal az agnoszticizmus és a szkepticizmus tagadását is jelentik. Istenhez a lét, Krisztushoz a valóság, a Szentlélekhez az igaz fogalma kapcsolódott, ilyen módon egy olyan ismeretelmélet állt elő ami, nem elégszik meg a pusztán tapasztalatilag adottal a pozitívvel hanem, olyan ismeretekre törekszik amelyek forrása, alapja és az ismeretek valósága is a transzcendensbe nyúlik. A tapasztalat, a transzcendens alapú világ transzcendens alapú érzékelőjének a transzcendensre vonatkozó ismerete. Epsztemológiai szempontból a Szentháromság-tan egy szellemes és működőképes megoldása egy egyébként nem létező ismeretelméleti problémának és mint ilyen, alapja az európai tudománynak.

A keresztény gondolkörben vagy minden empirikus ismeret közvetlen valóságismeret és az ismereteknek számtalan értelmes rendet lehet kölcsönözni vagy a megismerő alany-tárgy viszonyba kerül a megismerendővel, ez esetben mintegy kívülről szemléli azt. Az ismeretek igazságáról azonban mindkét esetben a consensus dönt. A közvetlen valóságismeret a heurisztika és a misztika irányába tolja el a megismerés módszereit, míg az alany-tárgy viszony jellegű megismerés ennek a viszonynak a kialakításához szükséges módszertani elképzelések kidolgozását preferálja.

Analógia áll fenn a transzcendens Isten és a világ, valamint az ember és környezete között az alany-tárgy viszonyt illetően. A megismerő és a megismerendő alany-tárgy kapcsolatának létrehozása, a tárgyiasítás a Teremtéssel analóg folyamat. Az Isten - teremtmény viszony, ebben a kontextusban tárgyi és nem pszichikai kapcsolat.

A tudomány az arisztotelianus keretek között statikus volt a cirkuláris időszemlélet következtében. A cirkularitás folyamatos változás de, az önmagába való visszatéréssel ismétléssé válik azaz, nem képezi a megismerés hajtóerejét és a be nem látható változás leírására nem nyújt támpontot és alapot. A sztoikus filozófiai keretek között kimunkált természeti törvény fogalma nem engedte meg a törvények időbeli változását. A cirkuláris időszemlélet körében a természeti törvényekről szóló ismeretek változása csupán a felszínes látszatok változása. A megismerés tárgya maga a törvény azonban, a törvények megismerését a ciklusok ismétlődése nem motiválja.

A természeti törvény változása illetve a természeti törvényről szóló tudás változása a keresztény gondolkodás szülötte. Paradox felfogás mert minden pillanatban igaz az, hogy Isten a természeti törvényeket nem változtatja meg kénye-kedve szerint és kezeskedik a megismert dolgok igazságáért, valamint azért, hogy a megismerés folyamatában valóságismeret jön létre. Ugyanakkor az is igaz, hogy Isten nem tártá fel azt, hogy milyen mértékben részesei az ismeretek a valóságnak. A megismert természeti törvények igazak azaz, valóságosak, mert consensus útján a Szentlélek hitelesíti őket, de nem a teljességet írják le azaz, parciálisak. A lineáris időszemlélet uralta gondolkörben van értelme az egyszerre abszolút és parciális jelleggel felruházott természeti törvénynél általánosabb törvényt keresni, a teljességet. A kereszténység tudománya a változás tudománya, illetve a változás megragadásának tudománya. Isten változatlan, a világ változó, bár törvényei állandóak, a megismerés történeti, azaz időben változó, tehát az ismeretek történetisége, időbelisége jelenti a változás megragadásának lehetőségét.

A véletlen a keresztény időszemlélet sajátja. A lineáris történeti időben élő ember számára nem belátható meghatározottsággal esik egybe történeti idejének egy-egy szakasza a Üdvtörténettel azaz, a Üdvtörténeti idő véletlenként adott, hiszen egyedül Isten az, aki átlátja és irányítja. A véletlent értékkel felruházó gondolkodás teret nyitott a nem nyilvánvalóan összefüggő jelenségek közötti kapcsolatok feltételezésének és keresésének - a lényegkutatásnak. Az új összefüggések keresése a megismerés új és új szempontjait tárja fel és egy sokszínűbb, sokrétűbb valóságismeret lehetőségét rejti magában.

Az eszkatológikus gondolkodás nem csupán a jövőre irányuló pozitív várakozások együttese, nem csupán egy optimista jövőkép hanem, az abszolútummal való foglalkozás értelmének egyik megalapozója is. Mindenfajta teljességre, objektivitásra, igazságra, tökéletességre való törekvés egy-egy lépés azon az úton amelynek végén a történeti és az üdvtörténeti idő végérvényesen egybeesik és Krisztus újra eljövetelekor magához hasonló Isten-emberekkel fog találkozni. Az abszolútra való törekvés és a lényeg kutatása az eszkatológikus gondolkodás szülöttei.

A tudomány a keresztény kultúra része és a tudomány metaforái, szótárai,

gondolkodási stílusa a keresztény kultúrából származnak. A mindenkori tudomány csak egy azok közül a metaforarendszerek közül amelyet a kereszténység metafora rendszerén belül, mint alrendszer létre lehet hozni. A tudomány fejlődése a keresztény metaforarendszer egyes elemeinek kiemelése révén létrehozott metafora alrendszerek megalkotása és megújítása révén történik. A kiemelt metaforák fogalmakkal kifejezett, élménytartalmuktól megfosztott elméletek formájában válnak a tudományos gondolkodás, a tudományt meghatározó szemlélet alapjává. Ez, az absztrakció az alapja a metaforák egy-egy szakterületen történő alkalmazhatóságának ugyanakkor, a fogalmak pontosításával, értelmezési tartományuk szűkítésével a fogalmak megnevezésekké válnak. A fogalmak tartalma és terjedelme közötti fordított viszony miatt a fogalmak terjedelmének növelésével tartalmuk vész el azaz, kiürülnek. Az elméletek, fogalmaik tartalmi vagy terjedelmi változásai révén szűnnek meg a megismerés hatékony eszközei lenni. Ezen az úton veszítik el kapcsolatukat metaforájukkal, a sokrétűséggel, többértelműséggel, meghatározatlansággal és a keresztény kultúra sajátos paradoxonaival.

Definícióm szerint a reneszánsz a valóság ismeretének ideiglenesen dinamikus egyensúlyi állapotúvá vált szintézise, mely az élet minden területét áthatotta. A XVI. század megismerésről alkotott elképzelése az volt, hogy az igazságot az emberek alkotják és nem felfedezik. A neoplatonikus teremtéstan - az isteni teremtés analógiájára elgondolt emberi alkotás - további analógiát involvált, a teremtett valóság igazsága és az alkotás igazsága között azaz, az emberi alkotás során igazság keletkezik éppúgy, ahogy a teremtés folyamatában keletkezett. A természet igazságai a megismerés folyamatában tárulnak fel, a megismerés alkotó tevékenység, és ezen alkotás eredménye az ismeret, következésképpen a teremtett valóság ismerete, az emberi alkotás révén nyer igazságtartalmat.

Az ember öntudatának és önértékelésének alapja saját egyedi és megismételhetetlen mivolta, s az öntudat, az önérték emberből magából fakad és nem külső megítéléstől függ. Az egyediség az önteremtés folyamatában jön létre és ez az alkotó folyamat mint minden alkotás igazságot hoz létre azaz, az önteremtés azonos az igazságteremtéssel.

A valóság leírására használt szótárak vagy metaforák, alkotóik valóságképét tükrözik azt, az igazságot amire a megismerés során tettek szert. A szótár vagy metaforarendszer megalkotása egyúttal önmegfogalmazás, önteremtés. Az önteremtés, a saját szótár megalkotása révén jön létre az önismeret. Giovanni Pico della Mirandola szerint: „*aki önmagát ismeri, az magán keresztül a világot ismeri.*”¹

A reneszánsz időszakában az antikvitás szellemi örökségének a hatása elsősorban világszemléleti volt, új világleírásokkal, metaforákkal szolgált. Új világleírások kerültek felszínre amelyek, az adott kor számára jelentettek új szellemi horizontot. „*A különböző lexikonok, szótárak a lehetséges világok különböző halmazaihoz adnak hozzáférési lehetőséget.*”²

A diakroniától és társadalmi kontextusuktól megfosztott szótárak vagylagos egymásmellettségükben jelentették azt az ismeretalapot, valóságismeretet, amelyen a reneszánsz ideiglenes szintézise létrejött. „*A tudományos ismeret az egyik társadalmi kontextusból a másikba többé-kevésbé változatlanul terjed át és épül be, a technika csak korlátozott és problematikus mértékben vihető át. A technika jobban függ a társadalmi kontextustól, mint a tudomány.*”³

A Mediterráneum kultúrái között egy közös végső szótár tart kapcsolatot és biztosítja az egyes kultúrák tudományos ismereteinek átadását. Az antikvitás orvostudományának a keresztény kultúrába történt asszimilációja feltételezte azoknak a világról alkotott

metaforáknak az asszimilációját amelyek, az antik filozófiákból kerültek a kereszténység világképébe. Az antik filozófia asszimilációjával párhuzamosan és ettől a folyamattól el nem választhatóan ment végbe a medicina ismereteinek, tudományos elméleteinek asszimilációja. A medicinát szoros szálak kötötték és kötik a filozófiához, a világleírásra használt metaforákhoz, szótárakhoz.⁴

A XVI. század során feltárt klasszikus textusok - a lehetséges világok halmazaihoz történő hozzáférés lehetősége - új tudományos horizontokat nyitottak meg az orvostudomány számára is. A humanista szövegfeltárás és fordítás részben a humanista műveltség filológiai, irodalmári irányultsága miatt, részben a technikai ismeretek sajátágaiból fakadóan nem fordított illetve nem fordíthatott kellő figyelmet a technikai, gyakorlati ismeretek átvételére viszont, lehetővé tette a reneszánsz saját metaforarendszerének, szótárának a létrejöttét.

A skolasztika - a hit és az értelem egységének létrehozására törekedett és a valóság ismeretének az egységes tudomány által kialakított architektonikus rendjét hozta létre - szintetizáló törekvéseit a humanisták szélesebb alapon és szélesebb körben folytatták.

A szélesebb alap jelenti az antikvitás és a korai középkor gondolkodóinak és művészeinek felszínre és újraértelmezésre került műveit amelyekben meghúzódó világképi elemek a reneszánsz gondolkodói számára új metaforákkal, szótárakkal szolgáltak. Ezeken az alapokon jött létre a reneszánsz saját metaforarendszere vagy szótára, amely részben az újonnan feltárt és értelmezett textusokból építkezett szinkretista módon, részben a kortárs metaforákból. Végelemzésben: bármilyen sok helyről kerültek gondolatok a metaforarendszerbe, a reneszánsz a saját szótárát, metaforarendszerét alkotta meg.

A szélesebb kör a reneszánsz időszakában bekövetkezett társadalmi mobilitás növekedését jelenti ami, elválaszthatatlan a neoplatonikus tanok térhódításával párhuzamos öntudatnövekedéstől és a Biblia újraértelmezésétől. E folyamatok kölcsönösen egymást erősítették olyannyira, hogy a skolasztika consensuson alapuló hittételeivel szemben az egyén kritikai reflexiója került előtérbe a Biblia-értelmezések esetében is. Új olvasatban a kereszténység öröm-vallás, és a megváltás értelme és célja az ember boldogsága. Ezt a skolasztikus teológia sem tagadta, igaz nem is hangsúlyozta, hiszen látókörének fókuszában a lét kérdései álltak és nem az egyén, hanem a közösség boldogulása.

A reneszánsz időszakának demokratikus jelleget kölcsönzött a társadalmi mobilitás növekedésén kívül az a gondolkodásmód, amely lehetővé tette és ezáltal az alapját képezte a reneszánsz tudomány kibontakozásának: az elméletekre és nem ideológiákra támaszkodó gondolkodás. Az ideológia totális világképet kíván adni, és ami totális az kirekesztő, szemben az elméletekkel, amelyek a világ leírását adják ugyan, de nem zárják ki más leírások létjogosultságát, igazát, sőt az elméletek egymás létét feltételezik, egymásból nőnek ki és egymás erényeit és fogyatékoságait használják fel.⁵ Az elméletekre alapozott gondolkodás tette lehetővé, hogy a különböző korok világképeit, legyenek azok explicit kozmológiai elképzelések vagy irodalmi, művészeti alkotások vagy egy nyelvet használó közösség nyelvén implicit módon meghúzódó metaforarendszerek, fel lehetett tárni, egymás mellé lehetett állítani. Az állítások megkérdőjelezhetősége, a vagylagosan választható többféle igazság egyidejű megléte, a reneszánsz saját metaforarendszere kialakításának a feltétele és alkotó eleme.

A reneszánsz szintézisteremtésre törekvő elképzelésének szellemében fogant meg a válasz a tartalmi hitelesség kérdésére. „*A tartalmi hitelesség nem a „valósághoz”, hanem az új metaforarendszeréhez való viszony*”⁶ azaz, a sokféle valóság egymás kizárása

nélkül igaz vagy nem igaz, hitelüket az adott kor metaforái határozzák meg anélkül, hogy egy valóságképzetet, valamiféle objektivitást iktatnának az új ismeretek és az elméletek, metaforák közé. Az új ismeret tartalmi hitelességét az uralkodó metaforához viszonyítani nem más, mint a semleges alap hiányának beismerése.

A semleges alap jelenti az ismeretek valóság tartalmának megítélésére szolgáló szükségszerűen külső nézőpontot, amelyből eldönthető, hogy valamely ismeret igaz vagy sem. A reneszánsz időszakától az új ismeretekkel szembeni elvárás az elméletnek való megfelelés, illetve az elméleti magyarázottság volt. A semleges ismeretalap a tudományos igényű elméletektől és nem az empirikus ismeretektől kívántatott meg. Az elméletek ismeretalapként viselkedtek a tapasztalati adatokkal szemben azaz, értelmezték és ezáltal minősítették azokat. Az értelmezett adatokról azt állították, hogy azok tények, azaz a valóság részei. Az ismeretszerzés megelégedett az adekvát ismeretekre való törekvéssel. Az egyszerűbb megalapozás egyfelől az ismeretek gyors bővülését vonta maga után, másfelől empirikus jelleget kölcsönzött a reneszánsz tudományának. A végső ismeretalpra történő hivatkozás, - bármennyire is evidencia volt Istennek a megismerésben betöltött szerepe - az elméletek megalapozásánál nem maradhatott el. A keresztény kultúra és a keresztény tudomány ismeretelméletének, a megismerés folyamatának és értelmének Isten, a semleges ismeretalap a kulcsa és biztosítóka.

A reneszánsz időszakának fő megismerési értékorientációja az új ismeretekre való törekvés volt, a biztosan igaz ismeretekre törekvő skolasztikus tudományeszménnyel szemben. Az új ismeretekre való törekvés egyúttal magasabb tévedési kockázatvállalást jelent. A magasabb tévedési kockázatvállalás tükröződik a tartalmi hitelesség kérdésének megoldásában és egyúttal kifejezője az egyén öntudata és a megismerés közötti kapcsolat gondolatának.

A skolasztika tudományának biztosan igaz ismeretekre való törekvéssel szemben, a reneszánsz tudománya az adekvát, az elégséges pontosságú ismeretekre törekedett. A reneszánsz tudományának értékorientációi, az új és az adekvát ismeretekre való törekvés, kohéziós erőként hatottak a szintézisre terén. Egyfelől elhatárolta a reneszánsz tudományt a skolasztika tudományától, másfelől lehetővé tett egy olyan gondolkodásmódbeli stílusváltást amikor, az ismeretek elmélyítésének az ismeretek felhasználhatósága szab határt. A felhasználhatóság, mint az ismeretek elmélyítésének mértéke összhangban állt a szintézisre való törekvéssel, mivel a tudomány és a technika közötti űrt hidalta át. A reneszánsz metaforarendszerének része volt a technikai ismeretek feljegyzése és technológiakénti értelmezése ami, a kultúra és a civilizáció közötti átjárhatóságot biztosította.

A XV. század közepétől kezdődően mind élenkebb vita bontakozott ki a nemzeti, vulgáris nyelvek vagy a latin nyelv használatának elsődlegességéről. A nyelvi kérdés egyik megoldását a nemzeti nyelvek fejlesztése, a másik megoldási lehetőséget egy univerzális nyelv kialakítása kínálta. Az, azonban a XVI. század közepére egyértelművé vált, hogy a három szent nyelv egyike sem alkalmas az új metaforarendszer kifejezésére. A reneszánsz itáliai eredete metaforarendszerének olasz nyelvű gyökereit feltételezi, annál is inkább, mert míg Közép- és Észak-Itálián kívül a reneszánsz, mint udvari kultúra terjedt el, az Appenin félszigeten a lakosság egészét áthatotta az új világszemlélet és életérzés.⁷ Annak ellenére, hogy a humanizmus nyelve elsősorban a latin volt, az olasz nyelvben meghúzódó világképi elemek jelentősen hozzájárultak az új szótár, metaforarendszer kialakításához.

A nyelvi kérdés egyik megoldását a matematika kínálta, a XVI. század volt a retorikus algebráról a szimbolikus algebra történeti áttérés időszakára, amikor a műveleti

utasításokat szimbólumokba foglalták, létrehozva egy egyetemes nyelvet. A matematika nyelvi korlátai miatt, a világnak csak egyoldalú és szűkkörű leírását tette és teszi lehetővé, szemben Galilei túlzóan nagyigényű kijelentésével, miszerint a "*természet könyvét a matematika nyelvén írták.*"

A valóság sajátos szemléletmódjából kiindulva, bizonyos vonatkozásainak előnyben részesítésével határolódott el az új metaforarendszer a korábbiaktól. Az antikvitás felé fordulás fontos, de csak felszíni jelensége a reneszánsz szellemi áramlatának. Az antik auktorok művei feltárásának előfeltétele a valóság sajátos szemlélete volt, az az „előítélet”, hogy a világról számos azonos értékű leírást lehet adni, és ezek igazságát az emberek alkotják, és nem felfedezik. Az elméletek nyelvileg és tapasztalatilag önmagukba zárulnak. A fogalmak rendszerének megváltozásával nincs mód azok lefordítására, mert nincs semleges nyelv és nincs elméletfüggetlen adat. Az elméletrendszerek, metaforarendszerek a neutrális tapasztalati szféra hiánya miatt összemérhetetlenek és összehasonlíthatatlanok.

A reneszánsz időszakában a különböző világlátások ideiglenes szintézise oly módon valósult meg, hogy egységbe foglalásukat a közös végső szótár, a közös mediterrán metaforarendszer biztosította. A sokféle világlátás egyidejűsége és ezek egységben látása képezte a reneszánsz ideiglenesen dinamikus egyensúlyi állapotúvá vált valóságismeretét.

„... *nincs sok értelme logika és retorika, filozófia és irodalom között különbséget tenni, ahogy azok között a racionális módszerek között, amelyek segítségével mások véleményét megváltoztatjuk.*”⁸ Mások véleményének megváltoztatására szolgálnak a tudományos ismeretek is. A tudomány a kultúra része. A kultúra az adott időszak uralkodó metaforarendszerének megfelelően megerősíti és fenntartja a kultuszt. A kultusz és a metaforarendszer kapcsolata alapozta meg a reneszánsz mélyen vallásos, keresztény mivoltát ugyanakkor, a kulturális tevékenységek valamennyiére kiterjedő metaforarendszer lehetővé tette a tudományok és a művészetek közötti határ elmosódását. A tudós és a művész egyaránt alkot, és ha alkot, akkor igazságot hoz létre, és mivel mindkét alkotó tevékenység ugyanazt a világot írja le és értelmezi, ezért egyenértékűek, továbbá egyenértékűek azért, mert összemérhetetlenek a semleges alap hiánya miatt, illetve nincs olyan szempont, ami alapján értékesebbnek, valóságosabbnak tarthatnánk az egyiket, a másiknál.

A reneszánsz időszakában a kulturális tevékenységek közötti skolasztikus hierarchia felbomlott. A kulturális tevékenységek nivellálódása lehetővé tette az uomo universale típusának létrejöttét, aki az uralkodó metaforarendszer ismeretében a kultúra különböző területein alkotott. A világleírások nézőponttól függenek, a tények kiválasztását preconcepció befolyásolja. A tény a valóság egy mozzanata. Azt, hogy mi a tény, az aktuálisan uralkodó világleírás határozza meg oly módon, hogy bizonyos adatokat értelmez, és ezzel kiemeli azokat az interpretálatlan adatok halmazából. A reneszánsz számos világleírás nézőpontját egyenértékűként elfogadva alakította ki a maga metaforarendszerét, amely olyan elemeket is tartalmazott, amik nem voltak jelen a kor tudományában. A metaforarendszer alkalmazásának eredményeként jött létre az analitikus tudományfelfogás. A reneszánsz medicinája a hippokratészi - galénoszi tradíción nyugodva, a keresztény kultúra által asszimilált humorálpatólogiai elképzelések fogalmi rendszerében gyógyított, és csak a XVI. század közepén került érdeklődésének homlokterébe az anatómia. Az anatómia, a disszekció, az analitikus tudományosmenny gyakorlatba való átültetésének eklatáns példája. A humorálpatólogiai alapozottságú medicina alig-alig használt fel anatómiai ismereteket, illetve megelégedett a galénoszi

anatómiával. A medicina oldaláról nem merült fel igény az anatómiai ismeretek bővítésére, ugyanakkor a reneszánsz metaforarendszerének része volt a dolgokat részekre bontásuk révén megismerni kívánó analitikus szemlélet, az anatomizálás életrehívója. A reneszánsz metaforarendszerébe a skolasztika tudományából került átvételre az analitikus szemlélet. Az analitikus tudományfelfogás segítségével a humanisták a filológia terén már a XV. század során számos sikert értek el, a természettudományban csak a XVI. század elejétől kezdődött el térnyerése.

„A tudományos fogalmak rendszerének megváltozásával, a gondolkodás stílusváltásakor egy kijelentésnek nem az igazságértéke, hanem az igazságértékkel való rendelkezés lehetősége változik meg.”⁹ A metaforarendszer megváltozása nem az igaz és a hamis, hanem az értelmezhető és az értelmezhetetlen kijelentéseket határolja el. A kijelentések ismeretekre vonatkoznak, illetve ismereteket használnak fel és egy részüket az új metafora az értelmezhetetlen ismeretek, illetve kijelentések körébe utalja. A régi metaforák folyamatosan kihalnak, szó szerinti jelentésekké válnak, és az általuk értelmezett ismeretek, ha az új metafora nem értelmezi azokat, marginalizálódnak, majd elenyésznek.¹⁰

A kultúra – a kultuszhoz egy időben kapcsolódó metafora rendszerek vagy szótárak halmaza – az értelmezhető ismeretek halmazát határozza meg. Az elsősorban új ismeretekre törekvő reneszánsz kultúra a metaforák sokaságát integrálta a kultuszhoz, a kereszténységhez.

A világ = esetlegesség, állította a görög atomizmus, és a véletlen kulcsfontosságú elképzelése volt a sztoikus filozófiának és a predesztináció tanoknak is. A véletlen nem a még nem ismert okú történés vagy cselekvés hanem, az egyén számára be nem látható meghatározottság. A véletlen az alapja a „reneszánsz öntudatnak” mivel, az egyedi és megismételhetetlen ember egyedítő tényezője a véletlen. A véletlen illetően felfogása az arisztotelianus filozófiától sem idegen (a szubsztanciát az akcidensek egyedítik) és ez az a kapcsolódási pont, ami a reneszánsz időszakában az atomizmus asszimilációját és ezzel a véletlen új felfogását lehetővé tette. Azt a felfogást, hogy a véletlen a világ alapvető rendező elve, és minden a világ rendezettségére vonatkozó elképzelés emberi alkotás. Az adott metaforarendszer keretein belül minden emberi alkotás, igazság. A világ szerkezetére, a világban uralkodó törvényekre vonatkozó elképzelések az emberi alkotóerő eredményei.

A véletlennel, mint a világ alapvető princípiumával szemben a rendezettség kimutatására, törvények alkotására történő metafizikus törekvést az magyarázza, hogy *”az ember feldolgozó apparátusa, az elme számára a feldolgozhatóság útja a struktúra.”*¹¹

A XVI. század metaforarendszerének része volt, hogy a kulturális tevékenységek között nem húzódott éles határ. Művészet és tudomány egyaránt a valóságismeret forrása, a rendezettség kimutatásának eszköze, az emberi alkotóerő megnyilvánulása a véletlen uralta világban. Amíg a tudomány fogalmilag kifejezett és ily módon lehatárolt, élménytartalmától megfosztott ismeretek segítségével alkotja meg strukturált világképét, addig a művészet éppen az élményekkel teli, a primer világélményt közvetítő kifejezések segítségével alkot rendszert a világról alkotott elképzelések között.

A véletlen egyeduralkodó, általános és mindenre kiterjedő mivoltának tudatosulásával világosan felismerhetővé vált és új jelentést kapott az ember létének esetleges, efemer jellege. A véletlen az emberi lét és létezés feltétele, az ember ember mivoltának, öntudatának alapja. A reneszánsz „életigenlése” a véletlennel való szembenézni tudás.

A véletlent saját jogaiba visszaemelő gondolkodás az egyén számára a cselekvő, alkotó

élet vagy a misztika felé fordulás alternatíváját kínálta. A véletlen egyetemességének elismerése a civilizatórikus tevékenységek szférájában, az egyéni boldogulásra, karrierre törekvést, a „kapitalizmus szellemét” hívta életre. A kulturális szférában a művészi és a tudományos alkotás jelentette az egyéni cselekvés hatókörét. Az alkotás az isteni teremtéssel analóg módon valóságot hoz létre, az alkotó valóságát. A teremtés objektivitással rendelkezett, az emberi alkotás hitelességét azonban nem az isteni igazsághoz, hanem emberi alkotáshoz, az uralkodó metaforarendszerhez viszonyították.

A valóságismeret minden eleme az emberből indul ki és oda tér vissza. Minden tudományos elmélet a kultúra által meghatározott metaforarendszer elemeit használja fel, és az általa magyarázott adatok a kultúra által meghatározott módon válnak tényekké. Az adatok interpretálása kultúrafüggő. Azoktól a determinációs kategóriáktól függ, amelyek segítségével egy kultúra fenntartja a kultuszt, azaz a kozmogónia és a kozmológiai rend magyarázó elveinek analógiájára megalkotott absztrakt és formalizált nyelvi alakzatoktól.

A felhasználhatóság, mint az ismeretek szelektálója, elmélet- és kultúra- függő történeti meghatározottságú szempontokon alapszik. Az adekvát ismeretekre történő törekvés, mikoris az ismeretek elmélyítésének a felhasználhatóság szab határt, újabb kulturális, elméleti és történeti meghatározottságokkal terhelte meg a megismerést.

A keresztény kultúrában az ember számára megismerhetetlen Isten megközelítésének módja, a világ és az ember megismerésében történő szüntelen előrelépés.¹² A megismerés végső célja Isten ismerete. A kultuszban meglévő és a teológia (kultúra) kimunkálta megismerésre történő folytonos törekvés a keresztény kultúra életető eleme.

Az új metaforarendszer, a reneszánsz jellemzője volt, az emberből kiinduló és oda visszatérő episztemológiai kör. A megismerés minden mozzanata a megismerő ember révén történeti és kulturális determinációt nyer. Az ismeretek bizonyosságát, a valóság valóságosságát a reneszánsz időszakában már nem közvetlenül - mint a skolasztika felfogása szerint - hanem, az ember értelme és alkotóereje közvetítésével garantálta Isten.

A személyiség felértékelődése az exegézis terén is éreztette hatását és hozzájárult a reformáció kialakulásához és gyors terjedéséhez. Az egyház consensuson alapuló dogmatikáját, a sola scriptura elvét valló reformátorok a Szentírás tanításaival összevetve jelentős inkongruenciát tapasztaltak. „*A Szentírás részben a hagyomány terméke... A hagyomány azoknak az egymásra következőknek, akik tanúságot tesznek és egyúttal annak az egymásra következőknek is, amiről tanúságot tesznek...kezdve az első tanúságtevővel Jézus Krisztussal...*”¹³ Az egyházat jellemző érvelési mód, mikoris valamely dolog a hitelét egy másik hitelesnek tartott dologtól nyeri, visszavezetve a sort a kinyilatkoztatásig, a reneszánsz metaforarendszerével nem állt összhangban. A bibliaértelmezések terén is az egyén ítéletalkotása, ítélőereje vált a legfőbb döntőbíróvá.

A XVI. század közepére a humanisták jelentős részét tudhatta támogatói között a reformáció, nem kevésbé azért, mert a hit megtapasztalásának új útja nyílt meg a Biblia személyes értelmezésével. A reneszánsz egyéniségkultusza további megerősítést nyert a Szentírás új olvasatából.

Az új ismeretekre való törekvés magas tévedési kockázatvállalást jelent és egyúttal a biztosan igaz ismeretekre való törekvés elutasítását is, a gyökeresen új ismeret reményében. A reneszánsz tudományát teljességgel áthatotta ez a megismerési értékorientáció, ami ösztönzőleg hatott minden új vagy újonnan a kutatók látókörébe került ismeret értelmezésére és/vagy kipróbálására.

A medicina területén az anatómiai ismeretek bővülésének gyorsasága, a merőben új

fracastoroi járványelmélet, a népi gyógyászat ismereteinek kipróbálása és beemelése a tudományba, vagy egy új alapokon álló medicina megalkotásának paracelsusi kísérlete, az újvilági gyógyászat tanulmányozása és eredményeinek részbeni adaptálása, mind az újatkarás jegyében született elképzelések eredményei, akárcsak az optika, a festészet, építészet, geometria, algebra stb. újdonságai.

A rinascimento, az újjászületés a XV-XVI. század során végbement, de nem az ókor és nem a klasszikus auktorok művei születtek újjá, hanem a kereszténység, ami éppen a reneszánsz időszakában szabadult meg ókori terhétől, a klasszikusok béklyóitól. Az antikvitás nem születhetett újjá, hiszen egy más kultúra értelmezte újra az antik auktorok gondolatait, és a számára is releváns elképzeléseket beillesztette a saját metaforarendszerébe. Az újjászületés éppen az antikvitás örökségével való leszámolást, az antikvitás meghaladását jelentette. Amint sikerült az új ismeretekre való törekvés eredményeképpen az antik örökséget újraértelmezni, majd néhány területen meghaladni, felszínre került a reneszánsz szellemi áramlatának lényege: a valóság ismeretének dinamikus egyensúlyi állapota, amikor az új ismeretekre való törekvés kockázatát, az igaz ismeretekre való törekvés biztonsága tartotta egyensúlyban.

A valóság ismerete egy olyan szintézis eredménye volt, amely a Mediterráneum vallási - filozófiai áramlatainak a világ leírására használt metaforáit a megismerés hatékonysága szerint szervezte ideiglenes egységbe.

A reneszánsz szellemi áramlata a kereszténység újjászületését hozta létre, annak a gondolatnak a jegyében, amelyet a kereszténység már kialakulásakor átvett a Mediterrán metaforarendszerekből: ha a hívő jobban megismeri a világot, közelebb kerül Istenéhez. Istenhez történő felemelkedés, az anagógia és az Istenhez való hasonlatossá válás útja az ismeretszerzés.

„Volt idő, amikor a katolikus egyház teológiája megegyezett a nyugati kultúrával.”¹⁴ A XV-XVI. század során a teológia és a kultúra viszonya megváltozott. A skolasztika időszakában a kulturális tevékenységek közvetlenül kapcsolódtak a kultuszhoz, teológiai megalapozásukra nem volt szükség. A reneszánsz kialakulásakor a kulturális mező kiszélesedett, új kulturális tevékenységekkel bővült. A kultúrába újonnan bekerült és a kultusból közvetlenül le nem származtatható elképzelések asszimilálásához teológiai megalapozásra volt szükség. A teológia tudománya a reneszánsz kezdetén kettős szerepet töltött be, egyfelől a kultúra koherenciájának biztosítója, másfelől a hitélet megerősítője volt.

Amikor a reneszánsz metaforarendszere kialakult, amely megelégedett az adekvát ismeretekkel és nem kívánt minden ismeretet a végső alapokig, a hittételekig visszavezetni, a teológia megszabadult a kultúra eredményei állandó igazolásának terhétől, és eredeti céljának megfelelően a hit megértésével foglalkozott. A teológia az episztemológiát az istenhez vezető utat kijelölő tudományként értelmezte. „A teológia nem más, mint a hit sohasem lezáruló megértése a kultúra eszköztárának segítségével, továbbá lehetőség arra, hogy a hit fényében megtörténjen a kultúra színeváltozása.”¹⁵

A reneszánsz metaforarendszere egy bővebb szótár, egy nagyobb metaforarendszer, a kereszténység metaforarendszerének keretei között jött létre. A XV-XVI. században a keresztény metaforarendszer segítségével értelmezték újra az antikvitás ismereteit. Az uralkodó metaforarendszer meghatározza a keretei között folytatható szellemi és gyakorlati tevékenységeket, egyúttal mivel a keresztény metaforarendszer része, biztosítja, hogy a kultúra minden eleme, - a tudomány is – a kereszténység része legyen. Ez az automatizmus tette szükségtelemmé a kultúra új vívmányainak teológiai megalapozását.

„Ahol a vélekedések és vágyak szövődékei többé – kevésbé azonosak sok ember számára, ott van értelme „észre” és „logikára” hivatkozni, hiszen így egyszerűen csak egy széles körben elfogadott közös alapra történik hivatkozás, azokra a javaslatokra amelyek részei az alapnak.”¹⁶

A reneszánsz szellemi áramlatának az antikvitás felé fordulás és az új ismeretek teológiai megalapozásának elmaradása a szekularizáció látszatát kölcsönözte. A reneszánsz metaforarendszere, a közös alapnak a létrejötte a hivatkozások egyszerűsödéséhez vezetett, azonban a hivatkozások referenciája a reneszánsz metaforarendszere, tágabb értelemben a kereszténység, illetve a Mediterráneum kultúráinak közös metaforarendszere vagy szótára volt.

* * *

A reneszánsz időszakában a platonizmus, neoplatonizmus és augusztinianizmus térhódítása következtében sokkalta kisebb szerep jutott az empiriának és az empirikus gondolkodásnak mint, a skolasztika idején. A reneszánsz a pragmatikus gondolkodás és a gazdasági verseny szülte. Összességében a keresztény kultúra újjult meg a reneszánsz pragmatikus szemléletének jegyében.

A középkori tudomány logikacentrikus elképzeléseivel közelebb állt az antik görög gondolkodáshoz mint, a pragmatikus reneszánsz tudomány.

A késői, arisztotelianus skolasztika empirikus szellemi áramlat. Aquinoi Szent Tamás empirizmusához hasonló empirikus szemlélettel a XVII-XVIII. századi brit empirikusok rendelkeztek. /Pl. Aquinoi Szent Tamás: *“Omnis cognitio incipitur a sensibus”*, vagy *“Nihil in intellectu quod prius non fuerit in sensu.”*/

A középkor, különösen a skolasztika időszakának medicinája a humorálpáthológiai elképzelés keretei között volt empirikus azaz, a humorálpáthológia határozta meg azt, hogy mit tapasztalhat az orvos illetve azt, hogy mit kell tapasztalnia az orvosnak. A humorálpáthológiai teória határozta meg a racionális orvosi tevékenységet azaz, a teória határozta meg, hogy mi a betegség, és hogyan kell a beteget a teóriának megfelelően, racionálisan kezelni stb.

Az emberi testről nagyszámú és jelentős pontosságú ismerettel rendelkezett a mezopotámiai, az egyiptomi és a görög kultúra. Az, hogy az orvoslásban az anatómiai ismereteket nem használták az, annak a következménye, hogy a medicina teóriáinak alkalmazása során az anatómiai szituáció pontos ismeretére nem volt szükség. Európában a XVI. század második felében az anatómia felvirágzása idején a humorálpáthológiai teória volt az orvoslás alapja. Az anatómia tehát, egy a medicinán kívüli de, a medicinára hatást gyakorló szemléletváltás - analitikus természetszemlélet elterjedése - következtében nyert teret. A humorálpáthológia nem igényelt elmélyült anatómiai ismereteket a sebészet pedig, nem tartozott az orvostudományhoz. Dr. Kemenes Pál: [Az orvosi gondolkodás szellemtörténeti háttere a XII. századtól a XVI. század végéig, különös tekintettel Dudith András és Jordán Tamás munkásságára](#)

A művészet egy kulturális tradíció. A reneszánsz időszakában a humanisták alakították ki a művészet értelmezés-hagyományát. Azt, hogy mi a szép, a művészethez és tudományhoz hasonlóan kulturális tradíció határozza meg. A reneszánsz idején a

képzőművészet új ábrázolás-hagyományát hozták létre az alkotók és a humanisták. Pragmatikus okokból a reneszánszban kialakított hagyomány az antik görög és római kultúra ábrázolás-hagyományából merített. Az ábrázolás-hagyomány ismerete a művészettörténet tárgya.

IRODALOM

1. Giovanni Pico della Mirandola: Az ember méltóságáról In.: Reneszánsz etikai antológia Bp. 1984. 224.
2. Kuhn, Th. S.: The Presence of Post Science The Shearman Memorial Lectures Nem publikált kéziratok London University College 1987. 39. In.: Fehér M.: A paradigmától a lexikonig... Replika 27. /1977 szeptember/ 33.
3. Agazzi, E.: A jó, a rossz és a tudomány Pécs 1996. 46.
4. Galenos: A jó orvos filozófus is Orvosi Hetilap 135 /1994/ 44. 2437-38 Kemenes P.:Az ovosi gondolkodás szellemtörténeti háttere a XII. századtól a XVI. század végéig, különös tekintettel Dudith András és Jordán Tamás munkásságára Kandidátusi értekezés 1994. 42-68. Marót M.: A görög logika Keleten. Bp. 1983. 128-129. Marót M.: Arisztotelésztől Avicennáig Bp. 1983. 127. és 270. Schultheisz E.: Filozófia a humanizmus-kori orvosi stúdiumban Orvostörténeti Közlemények 158-165 /1997-1998 / 1998. 139-184.
5. Joós E.: Isten és lét Bp. 1991. 176. Rorty, R.: Esetlegesség, irónia és szolidaritás Pécs 1994. 31.
6. Rorty, R.: Esetlegesség, irónia és szolidaritás Pécs 1994. 36. és 91. Rorty, R.: Megismerés helyett remény Pécs 1998. 54.
7. Hauser A.: A modern művészet és irodalom eredete Bp. 1980. 15-37.
8. Rorty, R.: Esetlegesség, irónia és szolidaritás Pécs 1994. 100.
9. Hacking, I.: Language, Truth and Reason In.: Rationality and Relativism. Mollis M. és Lukes S. szerk. Cambridge Mass. London MIT. Press 1982. In.: Fehér M.: A paradigmától a lexikonig... Replika 27. /1997 szept./ 33.
10. Rorty, R.: Esetlegesség, irónia és szolidaritás Pécs 1994. 31.
11. Joós E.: Isten és lét Bp. 1991. 58.
12. Lafont, G.: A Katolikus egyház teológiatörténete Bp. 1998. 18.
13. Rahner, K.: A hit alapjai Szeged 1998. 290.
14. Lafont, G.: A Katolikus egyház teológiatörténete Bp. 1998. 20.
15. Lafont, G.: A Katolikus egyház teológiatörténete Bp. 1998. 18.
16. Rorty, R.: Esetlegesség, irónia és szolidaritás Pécs 1994. 100.

Dr. Kemenes Pál: A reneszánsz tudományának néhány jellegzetessége.

In.: Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 80.

születésnapjára. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár - Magyar Tudománytörténeti Intézet - Semmelweis Egyetem. 2003. p. 269-281.

Az Orvosi Hetilapban /140. (1999) 44. 2457-2461./ megjelent írás bővített

változata.

Valamennyi dokumentum szerzői és egyéb jogai a szerző tulajdona. Valamennyi dokumentum csak és kizárólag magán célra, változtatás nélkül másolható a szerzőre és a forrásra történő pontos hivatkozással. Minden más terjesztési és másolási mód és forma esetében a szerző engedélyét kell kérni. A szerzőre és a forrásra való pontos hivatkozást és az engedélyt a dokumentumban mindig fel kell tüntetni és annak mindig benne kell maradnia a dokumentumban. A dokumentumok és azok részletei a szerző és a forrás pontos megjelölése nélkül még parafrázisként sem idézhetők és semmilyen célra fel nem használhatók. A dokumentumokkal kapcsolatos jogokról az 1999. évi LXXVI. törvény A szerzői jogról, továbbá a 2001. évi LXXVII. törvény a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosítása megfelelő szakaszai rendelkeznek.

Dr. Kemenes Pál: Orvostörténeti publikációk